

HELD OF SCHURK?!

Begeleidingsboek

Stichting Echelon

Inhoudsopgave

	<i>Verantwoording van het project</i>	
	Inleiding	3
	Geweld is niet uit te bannen	3
	Motivatie voor dit project	4
	Wat zijn de centrale thema's	4
	Vrouw versus man	4
	Uitgangspunten voor de werkwijze	6
	Doelgroep	6
	Werkwijze	6
	Verantwoording van de tekst van het Davidverhaal	7
	Uitwerking van het project op basis van het verhaal	8
	Over begeleiding en introductie van het project	8
1	<i>Mannetjesmakerij</i>	9
	Doelstelling	9
	Verantwoording	9
	Werkwijze	10
	Uitwerking van de werkwijze	11
2	<i>Waar ligt je kracht</i>	15
	Doelstelling	15
	Verantwoording	15
	Werkwijze	15
	Uitwerking van de werkwijze	16
3	<i>Over vrienden gesproken</i>	19
	Doelstelling	19
	Verantwoording	19
	Werkwijze	19
	Uitwerking van de werkwijze	19
	Extra gesprekspunt	20
4	<i>Wie kun je nog vertrouwen</i>	23
	Doelstelling	23
	Verantwoording	23
	Werkwijze	23
	Uitwerking van de werkwijze	23
5	<i>Wanneer hak je de knoop door</i>	25
	Doelstelling	25
	Verantwoording	25
	Werkwijze	25
	Uitwerking van de werkwijze	25
6	<i>Een satanisch spelletje</i>	27
	Doelstelling	27
	Verantwoording	27
	Werkwijze	27
	Uitwerking van de werkwijze	27

7	<i>Komt er nog een eind aan</i>	29
	Doelstelling	29
	Verantwoording	29
	Werkwijze	29
	Uitwerking van de werkwijze	30
8	<i>Orde scheppen</i>	33
	Doelstelling	33
	Verantwoording	33
	Werkwijze	33
	Uitwerking van de werkwijze	33
9	<i>Zijn er uitzonderingen mogelijk</i>	39
	Doelstelling	39
	Verantwoording	39
	Werkwijze	39
	Uitwerking van de werkwijze	39
	Extra: drie dansexpressies	40
10	<i>Het moet kunnen</i>	43
	Doelstelling	43
	Verantwoording	43
	Werkwijze	43
	Uitwerking van de werkwijze	43
11	<i>Wat is het waard</i>	45
	Doelstelling	45
	Verantwoording	45
	Werkwijze	45
	Uitwerking van de werkwijze	45
12	<i>Loont het al die strijd</i>	47
	Doelstelling	47
	Verantwoording	47
	Werkwijze	47
	Uitwerking van de werkwijze	47
13	<i>Stel de juiste vraag</i>	51
	Doelstelling	51
	Verantwoording	51
	Werkwijze	51
	Uitwerking van de werkwijze	51
	<i>De samenhang, het verband en de functie van de Tenach of het Oude Testament</i>	55
	Inleiding	55
	Samenbundeling van de boeken	55
	De drie bundels van boeken	56
	<i>Toelichting</i>	11
	<i>Adressen</i>	77

Verantwoording van het project

Inleiding

Voor u ligt een omvangrijk project dat is uitgewerkt aan de hand van de bijbelboeken 1 Samuel en 2 Samuel.

Het centrale thema van het project is macht; met name macht in intermenselijke relaties. Aan de hand van gebeurtenissen uit het bijbelse Davidverhaal wordt het thema uitgewerkt en geconcretiseerd, zodanig dat de leerlingen de machtsstructuren in hun eigen leven gaan herkennen en er mee leren omgaan.

We kunnen onmogelijk zeggen dat we het bij het behandelen van het thema niet te "zwaar" zullen maken. In dit project zullen we het hebben over beladen onderwerpen als geweld, manipulatie, vriendschappen, incest en wijsheid. Toch menen wij dat deze onderwerpen met kinderen bespreekbaar zijn en zelfs besproken moeten worden, omdat ze een wezenlijk onderdeel uitmaken van de ervaringswereld van kinderen.

Dat geweld voor kinderen geen onbekend fenomeen is, blijkt uit het feit dat ze onderling geweld gebruiken, dat ze geconfronteerd worden met geweld van volwassenen in hun omgeving en dat dagelijks via de media geweld tot hen komt. Op een willekeurige dag kunt u op televisie al ongeveer zeventig moorden tellen.

Het is ons gebleken dat kinderen goed in staat zijn de problematiek rond geweld en macht, zoals die in hun leven gestalte krijgt, te bespreken, mits de onderwerpen niet in een beladen sfeer worden besproken.

Geweld is niet uit te bannen

Roofovervallen, verkrachtingen, chantage, mishandelingen, manipulatie, bedreigingen zijn handelingen waarmee de ene mens inbreuk pleegt op het leven van een ander, en op een grove en gewelddadige manier de grenzen van een medemens overschrijdt.

Geweld komt vaker voor dan we willen weten. Statistieken geven aan dat jaarlijks ruim tweederde van de bevolking in aanraking komt met misdrijven zoals diefstal, inbraak, roofoverval of mishandeling.

Dan spreken we nog niet eens over het niet-georganiseerde en -geregistreerde geweld: geweld in kantines, geweld in de aula's, geweld in het verkeer, geweld in het openbaar vervoer, geweld tussen vrouwen en mannen, geweld tussen vreemdelingen en autochtonen, geweld tussen de bevoorrechten en benadeelden.

Volgens Freud leeft de moderne mens in een gewelddadige samenleving. Voor hem is geweld altijd gelijk aan macht, of die macht nu rechtmatig of onrechtmatig is. De maatschappij wordt weliswaar door een rechtmatige macht geregeerd, maar het blijft volgens Freud een macht die geweld kan gebruiken tegen elk individu.

In het verlengde hiervan kunnen we stellen dat elke andere vorm van rechtmatige macht het gevaar van geweld in zich draagt, bijvoorbeeld de macht van de leerkracht tegenover de leerling, de macht van de werkgever tegenover de werknemer, de macht van de ouder tegenover het kind. Freud verwacht niet dat de menselijke agressie uitgebannen kan worden. Hij zegt zelfs droogjes: 'Ik beschouw dat als een illusie.'

Slechts het proces van een **cultuurontwikkeling** kan volgens hem - op zeer lange termijn - leiden tot een beheersing van destructieve driftimpulsen, met andere woorden: tot verdringing van de agressie.

De problematiek van geweld is niet alleen een zaak van volwassenen. De afschuwelijke en lafhartige moord die begin 1993 werd gepleegd op de Engelse peuter Jamie door twee kereltjes van rond de tien jaar is een extreem voorbeeld. Toch is het een feit dat enerzijds elk kind bekend is met het verschijnsel macht en er gebruik van weet te maken - op school en op straat, onder

elkaar en naar leerkrachten, ouderen en ouders toe -, en dat anderzijds helaas te veel kinderen het slachtoffer zijn van machtsmisbruik en geweld.

De geschiedenis heeft ons geleerd hoe alledaags en alomtegenwoordig geweld is en hoe makkelijk macht tot geweld leidt. Het vereist een open en lerende houding ten aanzien van de geschiedenis en ten aanzien van ons eigen leven om het gevaar dat macht met zich meedraagt te herkennen en zo te "bezweren". Zoals Freud zegt: we moeten voortgaan met het civilisatieproces dat leidt tot een steeds verdere beheersing van destructieve en gevaarlijke elementen. Het goed en bekwaam aan de orde stellen van het onderwerp macht is alleen mogelijk in de vorm van een open discussie en gesprek. Men moet de oorzaak van de problematiek niet eenduidig en simpel willen aanwijzen. Het te snel willen duiden, zonder eerst alle individuele emoties en beweegredenen maar ook het diepere culturele verband in ogenschouw te nemen, leidt onherroepelijk tot een probleemoplossing waarbij weer geweld en macht nodig is. In de gesprekken en discussies die bij deze module horen, moeten we ook als leerkrachten onze angst om over de behandelde onderwerpen te praten, laten varen. De thema's hebben betrekking op ieder van ons en kunnen dus voor de leerkrachten even confronterend zijn als voor de leerlingen. Als we niet onze eigen angsten en vooroordelen onder ogen willen zien en overwinnen, bestaat het gevaar dat wat we met dit project beogen, namelijk openheid bieden ten aanzien van onderwerpen die voor kinderen erg belastend en pijnlijk kunnen zijn, teniet wordt gedaan.

Motivatie voor dit project

Machtsmisbruik vinden we tussen jongeren onderling en tussen ouderen en jongeren. Machtsmisbruik kan zich op vele manieren uiten, bijvoorbeeld in de vorm van: intimidatie, ruzies, seksuele intimidatie, lichamelijk en geestelijk geweld. In dit project worden de leerlingen zich hiervan bewust. Het doel is dat intimidatie, machtsmisbruik, etc. voorkomen worden. Om het onderwerp macht en geweld aan de orde te stellen, maken wij gebruik van het verhaal van David uit de bijbel. Dit verhaal biedt veel uiteenlopende thema's, die gemakkelijk bij de belevingswereld van kinderen aansluiten. Ook laten we door de keuze van dit eeuwenoude verhaal zien dat het hier niet alleen om een eigentijdse problematiek gaat. Ons doel is niet om alleen bij het onrecht te blijven stilstaan. Door voldoende hoopgevende woorden tegenover het onrecht te plaatsen, hopen we een uitweg te bieden uit de machteloosheid en uitzichtloosheid; een perspectief voor een veiliger toekomst. Er zijn nog altijd visioenen mogelijk (naar 1 Samuel 3:1).

Wat zijn de centrale thema's?

Het centrale thema macht wordt al in het eerste hoofdstuk toegespitst op de positie van de vrouw en de ongelijke machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen. Dit is tevens de "rode draad" van het project. De leerlingen zullen deze machtsverhoudingen gaan herkennen en de problematiek hieromtrent zal bespreekbaar gemaakt worden. Op die manier wordt een cultuurontwikkeling in gang gezet zoals Freud die voor ogen had.

Vrouw versus man

*'Vrouw van het leven,
Mijn zuster,
Van alle tijden,
Van alle volken,
Van alle streken
Zij komt uit de onheuglijke diepten der tijden*

*en draagt de zware last
van de domste synoniemen,
achter- en bijnamen:
Vrouw van de streek,
Vrouw van de straat,
Verloren vrouw,
Vrouw voor-niets,
Vrouw van het leven,
Mijn zuster.
Vertrapt, verachten, bedreigden.
Onbeschermde en uitgebuiten.
Genegeerd door de Wet,
de gerechtigheid van het Recht'.*

Bovenstaande tekst, een deel uit een gedicht van de Braziliaanse vrouw Cora Coralina, schrijfster en feministe, spreekt voor zich als inleiding op deze paragraaf. De dichteres behandelt hierin een thema dat erg complex en breed is, en dat we in culturen van alle tijden tegenkomen.

De lijst van geweld tegen vrouwen en seksueel misbruik is eindeloos: beperking van bewegingsvrijheid, uitsluiting van publieke functies, mishandeling, seks-toerisme, vrouwenhandel, seksuele onderworpenheid, verminking en steniging van vrouwen op grond van ontrouw, verkrachting binnen relaties en huwelijk, kinderpornografie etc. Schrijnend is dat het meeste geweld tegen vrouwen plaatsvindt in hun eigen huis. De gevaarlijkste plek voor de westerse vrouw is niet de straat, maar haar eigen huis (Emma, een Duits tijdschrift, maart/april 1993).

Toepassing van seksueel geweld in de cultuur van amusement en commercie is wijdverbreid. De afstand tussen de wijze waarop men in de populaire cultuur gebruik maakt van het lichaam van de vrouw en het gebruik dat de verkrachters ervan maken is zeer klein en gemakkelijk te overbruggen: de weg is geasfalteerd met pornografie. Pornografie laat zien hoe in onze samenleving de man tegen de vrouw aankijkt.

Geweld tegen de vrouwen wordt niet alleen bedreven door gestoorde lieden. Het zijn vaak doorsnee-mannen uit alle klassen, religies, rassen en nationaliteiten die seksueel misbruik als machtsmiddel hanteren.

Een belangrijke psychologische drijfveer achter gewelddadig gedrag is een onverdraaglijk gevoel van hulpeloosheid. Het besef van mannelijkheid bij de man is vaak gebaseerd op gevoelens van macht en gezag. Als dat om een of andere reden wegvalt, kan de man zijn toevlucht nemen tot geweld om zijn gezag te herstellen. Kinderen en vrouwen zijn dan als eerste het slachtoffer. Seksueel geweld heeft niets te maken met seksueel genot of een seksuele behoefte. Het gaat om woede, macht en controle.

De voornaamste uitingsvorm van seksueel geweld is **verkrachting**. Verkrachting wordt vaak gebagatelliseerd. De ernst van dit vergrijp wordt helaas nog te veel onderschat. Ook krijgen vrouwen zelf vaak de schuld van de verkrachtingen ('Je had je toch kunnen verzetten', 'waarom liep je daar dan ook', 'welke kleren had je dan aan?'). Verkrachting is een effectief wapen van mannen tegenover vrouwen, kinderen en ook mannen met de bedoeling hen verder te vernederen, te overheersen en onder controle te houden.

Verkrachting heeft als doel het eigen gevoel van machteloosheid, veelal ontstaan door seksueel of geestelijk misbruik in de eigen jeugd, op te heffen.

We zijn gewend om het geweld tegen vrouwen en seksueel misbruik te beschouwen als iets incidentieels, een afwijking binnen een verder normale samenleving. Seksueel geweld is echter een alledaags verschijnsel. Dit blijkt uit de ontelbare aangiften die op de bureaus van verschillende instellingen terechtkomen, en de statistieken die aan de hand daarvan zijn opgemaakt. Een van de statistieken geeft aan dat één op de drie meisjes en één op de zeven jongens seksueel zijn misbruikt vóór hun achttiende jaar. Uit deze cijfers wordt duidelijk dat we

met een structureel probleem te maken hebben.

Elk geweld, en zeker seksueel geweld, is destructief, lichamelijk en geestelijk. Het vormt een bedreiging voor het zelfvertrouwen en de eigenwaarde van het slachtoffer en het leidt tot een gevoel van vernedering, minderwaardigheid, schuld en schaamte en daarmee tot een levenshouding waarin het gevoel van machteloosheid en zinloosheid overheerst. Een misbruikte vrouw, man of kind verliest elk perspectief voor een zinvolle toekomst en dit perspectief valt slechts met grote moeite te herstellen.

Daarom is het van het grootste belang dat de samenleving verandert. Hierin kan het vak "levensbeschouwing" binnen de school, de kerk, de moskee of het vormingswerk een belangrijke preventieve rol spelen.

Uitgangspunten voor de werkwijze en de opzet van dit project

In onze multiculturele en pluriforme samenleving hebben alle leerlingen uit één groep zelden dezelfde levensbeschouwelijke achtergrond. Daarom kan levensbeschouwelijke vorming niet meer vanuit één bepaalde traditie worden gegeven.

De leerlingen zijn zich bewust van hun eigen individualiteit. Daarom moeten de leerlingen worden aangesproken op hun eigen verantwoordelijkheid. Het vak moet voor elke leerling zichtbaar bijdragen tot een eigen ontwikkeling.

Bij de lessen moeten de leermogelijkheden en het beoordelingsvermogen van de leerlingen niet worden onderschat. De leerlingen leven niet meer afgesloten van de wereld, zoals in vorige generaties vaak het geval was, en ze zijn al vroeg "(wereld)wijs". Ze zijn in bepaalde mate al ver gevormd, met name door hun thuissituatie en hun vele andere activiteiten en relaties. Ze zien en horen veel en begrijpen en kunnen meer dan u vermoedt; een ieder die op een open manier zijn oor bij jongeren te luisteren legt, zal dit kunnen beamen. De leerlingen moeten daarom steeds door de onderwerpen worden geprikkeld.

In principe mag niets onbespreekbaar blijven. Leerlingen voelen feilloos aan als een taboe niet ter sprake mag komen. Dit kan het leerproces voor een groot deel ondermijnen. Daarom is het van belang dat de leerkracht c.q. begeleider ook "vrij" met de thema's kan omgaan en geen last heeft van schaamtegevoelens of de neiging om te gaan bevoogden.

De leerkracht of begeleider is bij deze lessen niet dominant of maatgevend aanwezig. Hij dient zich meer op te stellen als een scheidsrechter die erop toeziet dat de bal binnen de lijnen blijft en dat iedereen zich aan de (afgesproken) regels houdt.

De leerkracht c.q. begeleider moet de tijd nemen om de verschillende onderdelen van het project voor te bereiden en in de klas te bespreken en om de afspraken met de leerlingen door te lopen. Ook evaluatie, bestaande uit het gezamenlijk nabespreken van de onderdelen, is erg belangrijk. Eventueel kunnen nieuwe en andere opdrachten aan een onderdeel worden gekoppeld.

Doelgroep

De hoogste klassen van het basisonderwijs en de eerste drie klassen van het middelbaar onderwijs en het vormingswerk, zoals meidenwerk.

Werkwijze

Ieder hoofdstuk begint met een beknopte doelstelling en een verantwoording, direct gevolgd door een overzicht van de werkwijze. In totaal zijn er dertien hoofdstukken met de daarbij behorende werkbladen.

Bij de werkwijze ziet u een, twee of drie sterren. Het is van groot belang dat u hiermee rekening houdt bij het behandelen van het project. Wanneer u om een of andere reden niet in staat bent om de problematiek van seksueel geweld/intimidatie te behandelen, dat moet u alleen die onderdelen uit de werkwijze behandelen waarbij één ster staat (*); mocht u wat meer aandurven,

dan kunt u ook de onderdelen behandelen waar twee sterren bij staan (**).

Als u de kwestie van seksueel geweld/intimidatie aan de orde wilt stellen dan kunt u de onderdelen behandelen met drie sterren (***).

Let op: wanneer u de onderdelen behandelt waar drie sterren bij staan, dan moet u ook de onderdelen behandelen met één of twee sterren, dit in verband met de opbouw van het project. Bij een aantal hoofdstukken vindt u schaduwverhalen, zoals bij hoofdstuk 1: 'In de kleedkamer'. In deze schaduwverhalen wordt de thematiek zodanig aan de orde gesteld dat ze voor de leerlingen herkenbaar is. Dit geeft u een ingang bij het bespreken van de behandelde problematiek

Verantwoording van de tekst van het Davidverhaal

Alle grote dramatische werken uit de wereldliteratuur vormen een onuitputtelijke bron van thema's en onderwerpen. Telkens als we zo'n werk opnieuw lezen, zullen we nieuwe dingen ontdekken; gezichtspunten die aansluiten bij het idee dat we ons bij eerste lezing hebben gevormd, maar ook gezichtspunten die daar volkomen mee in tegenspraak lijken te zijn. Elk goed verhaal dwingt ons telkens onze mening bij te schaven, nieuwe gezichtspunten in onze meningsvorming te betrekken. Elk groot verhaal gaat over het leven en het leven is gecompliceerd. Een goed verhaal zal nooit zijn thema eenduidig of simplistisch weergeven, maar zal zoveel mogelijk lagen willen blootleggen. Alleen een constante, lerende houding geeft ons de mogelijkheid iets van het leven te begrijpen. Verhalen kunnen ons daarbij helpen, mits we bereid zijn het verhaal telkens opnieuw te lezen en we onze interpretatie steeds durven bijstellen. Zoals het leven nooit slechts één betekenis heeft, zo is ook een groot verhaal op vele manieren te lezen.

Het verhaal van koning David is zo'n "groot" verhaal. Het vertelt van een jongen die door een of ander duister noodlot achter zijn schapen wordt weggehaald en al op jonge leeftijd tot opvolger wordt aangewezen van een koning, die hem eerst liefheeft als zijn eigen zoon, maar hem al snel vervolgt op leven en dood. De jongeling David die bemint (zijn naam is hetzelfde woord als het woord voor de liefdesappels die Ruben aan zijn moeder Lea geeft in Genesis 30:14), zijn vriend Jonathan, zijn vele vrouwen, Batsheba die hij voor zichzelf wint door haar man uit de weg te ruimen. De genadige David, die degene die hem naar het leven staat vergeeft. De krijgshoofd en de diplomaat David, die overwinningen behaalt en het volk door geschenken aan zich bindt, zodat zijn koningschap stevig is. De koning David, die een versplinterd rijk tot een eenheid weet te maken. De vader David, die toestaat dat zijn dochter wordt onteerd en die zijn zoon van zich vervreemt.

Alle elementen voor echt groots drama zijn in dit verhaal aanwezig. Er zijn vele invalshoeken mogelijk van waaruit dit verhaal voor kinderen opnieuw kan worden verteld. Al vaak is David neergezet als de man, die weliswaar een aantal misstappen heeft begaan, maar door zijn berouw toch nog steeds de grootste koning genoemd kan worden.

De titel die wij aan het boekje hebben meegegeven 'David, held en schurk', maakt duidelijk dat wij minder dan de meeste kinderbijbels ervoor hebben gekozen de al te menselijke trekjes van David te verdoezelen. Het is niet onze bedoeling David nu ineens als het tegendeel van een grote koning af te schilderen; het zijn immers juist diezelfde menselijke trekken die hem tot een waardig leider maken. Slechts hij die zijn eigen fouten kent, kan zijn medemens herkennen en met mededogen tegemoet treden.

Als centrale thema van dit project hebben wij gekozen voor het thema **macht** en dan met name macht in intermenselijke relaties. Wij hebben dan ook alleen die elementen uit het Davidverhaal gelicht die met machtsproblematiek te maken hebben. Op verscheidene plaatsen in het verhaal hebben wij ons kleine vrijheden ten opzichte van de oorspronkelijke tekst veroorloofd om onze thematiek scherper naar voren te kunnen brengen. Deze vrijheid houdt in dat wij van de basistekst een nieuwe compositie maken. Zo hebben wij een tekst uit het klaaglied dat David zingt bij de dood van Jonathan naar voren gehaald, zodat de relatie tussen Jonathan en David duidelijk wordt. Naast het aan de orde stellen van machtsmisbruik, willen wij echter ook laten zien dat er andere manieren zijn om met elkaar om te gaan. Daarom vertellen wij als inleiding op het Davidverhaal eerst een verhaal van liefde: het verhaal van de oude vrouw Hanna, die kinderloos is en zich daarom eenzaam en nutteloos voelt. Haar man houdt veel van haar, maar ook hij verlangt naar zonen. Grootmoedig duldt Hanna een jongere vrouw naast zich, die haar man wel kinderen kan

geven, al heeft zijzelf voortdurend onder de pesterijen van die jongere vrouw te lijden. Het is uit deze oude vrouw Hanna dat een van de grootste profeten van Israël geboren wordt: de profeet Samuel, de vertrouweling en raadgever van David. De wijze man die de gevaren van het koningschap doorziet en er voor waarschuwt, maar die desondanks Israël een nieuw tijdperk invoert.

In hoofdstuk 13 van het werkboek wordt in de toelichting verteld hoe in de joodse traditie leren een centrale plaats inneemt, en dat wijsheid alles te maken heeft met het constant vragen blijven stellen. Vanuit deze lerende houding moeten ook de oude verhalen uit de traditie in elke veranderde tijd opnieuw uitgelegd en becommentarieerd worden. Deze commentaren zijn neergelegd in de **Midrasjim**. In hoofdstuk 5 van het Davidboekje hebben wij een verhaal uit deze Midrasjim verwerkt: het verhaal van de spin, door wiens web David wordt gered.

Het Davidboekje eindigt met het verhaal over de zoon van David: de wijze koning Salomo, de vredesvorst.

Door het verhaal heen hebben de leerlingen gezien hoe koningschap noodzakerlijkerwijs met macht te maken heeft, maar dat koningen ook mensen zijn en vanuit die menselijkheid goede en foute keuzes kunnen maken ten aanzien van macht. En dan komt Salomo, tijdens wiens koningschap het rijk in vrede en welvaart leeft. De wijze koning, die door vragen stellen de waarheid probeert te achterhalen.

Maar het eigenlijke einde van het boekje is een open vraag, zoals elk verhaal van waarde meer vragen achterlaat dan antwoorden geeft.

Wat betreft de illustraties hebben wij meer de nadruk willen leggen op de emotionele lading dan op het technische gelijken van verhoudingen.

De agressieve en intensieve momenten van het Davidverhaal hebben wij benadrukt door het oplazen van de illustraties en door het gebruik van zware, harde en snelle contouren.

Uitwerking van het project op basis van het verhaal

Het is de bedoeling dat u ieder hoofdstuk behandelt conform de werkwijze. De hierbij genoemde onderdelen worden beschreven onder de kop "uitwerking".

Achterin het boek vindt u aanvullende informatie die van nut kan zijn bij het behandelen van de onderwerpen. Aan het eind van elk hoofdstuk vindt u suggesties voor informatie die voor dat hoofdstuk van belang kan zijn. Afhankelijk van de vragen van de leerlingen en uw eigen interesse zal sommige informatie voor u relevant zijn, andere weer niet.

Wanneer u de onderdelen uit de werkwijze met drie sterren gaat behandelen, is het raadzaam eerst de informatie over vertrouwenspersonen en de definities van seksuele intimidatie te lezen.

Over begeleiding en introductie van het project

Het kan zijn dat u, gezien de aard van de onderwerpen die in het project worden behandeld, begeleiding wenst bij u op school of op het instituut. Deze begeleiding kan betrekking hebben op de inhoud, de werkwijze of de vertrouwenspersoon. De stichting Echelon biedt u de mogelijkheid een mederwerker bij u langs te laten komen om een inleiding op het project te verzorgen.

Een andere mogelijkheid is dat u zich inschrijft op een van de studiedagen die de Stichting over het desbetreffende onderwerp organiseert. Hierover kunt u telefonisch of schriftelijk informatie aanvragen. Zie de adressen achterin het werkboek.